

de diaconie in zijn *Praktische Theologie*. Maar onnavolgbaar knap was hij in het maken van preekindelingen. De kerkgangers namen zo iets mee naar huis, ze konden het bevatten en onthouden. Van Oosterzee liet geen dames als zij alleen waren, toe op zijn studeerkamer: het fatsoen had zijn stringente regels. Minutieus registreerde hij het aantal Avondmaaltafels. Toch heeft hij het terrein van de 'barmhartigheid' niet vergeten. Als de Magdalena-almanak portretten gaat opnemen, is J.J. van Oosterzee de eerste die na Heldring (1858) in aanmerking komt om te worden afgebeeld (1859).

Illustratief voor de situatie zijn de discussies rond de Armenwet van 1854, die het subsidiariteitsbeginsel wettelijk vastlegde. De antirevolutionairen in de Kamer waren tegen de wet, omdat bij de instelling van het burgerlijk armbestuur hōe weinig dit ook te doen kreeg, de kerk die zij liefhadden aan invloed zou verliezen. Maar ook Groen c.s. prediken dan niet een profetische kerk die het récht der armen gelden doet. Nee, het gaat hun om historische rechten, om de vaste positie van de kerk in de samenleving. De diaconie is daarbij het welomschreven instituut van bedéling. Het ging om het systeem.

Daarbij zaten allerminst slechte bedoelingen voor. Als de 'armenkerk' wordt ingesteld voor een bepaalde maatschappelijke klasse, doet men dit om hen die bij die klasse behoren te beter hun plaats te laten innemen. De welwillendheid staat daarbij voorop. Voor Rotterdam toont de schrijver zelf dit aan op blz. 209 en 218. Het ging om kerkdiensten op het niveau en naar het begrip van de groep die daar werd verwacht. Van Koetsveld in Den Haag beoogde hetzelfde met zijn armenkerk. Hij had gemerkt dat de armen zich in de gewone diensten, tussen de deftig aangeklede kerkgangers en onder de dwang van het plaatsengeld, niet thuisvoelden.

God heeft verschillen gewild, welnu dan moet men ze institutionaliseren. Met de Bijbel viel dat te verdedigen. 'De armen hebt gij altijd bij u . . .'. Had Jezus zelf dit niet geleerd? Waarom zouden wij wijzer zijn dan Hij?

Het verwijt, als dit geoorloofd is, zou moeten gaan naar de toenmalige manier van exegetiseren.

Laten wij echter niet vergeten dat er de Inwendige Zending geweest is die 'plaatsvervangend' heeft gedaan wat door de kerk werd nagelaten. Die Inwendige Zending wordt op diverse plaatsen door dr. Douwes genoemd, maar hij gaat er niet in den brede op in - het behoort niet direct tot zijn onderwerp. Toch mag feitelijk over de diaconie van de negentiende eeuw niet gesproken worden zonder er die Inwendige Zending volledig bij te betrekken. Vele kerkgangers zagen deze Inwendige Zending als de onmisbare pendant van de locale diaconie en hebben er het hunne aan gegeven. Daar kon men kwijt wat de locale diaconie met haar beperkte taakstelling niet aankon. Bovendien, daar werd 'interkerkelijk' gewerkt. Dat is van belang geweest in een eeuw die de vrije kerk ging propageren maar daarmee de verdeeldheid in de hand werkte.

De twintigste eeuw zoekt een betere weg, maar mag de pogingen van een vorige eeuw niet miskennen.

Wij hopen dat de studie van dr. Douwes onderzoekers aanzet over andere steden te gaan schrijven. Het zou belangrijk zijn. Er ligt in de archieven een rijkdom aan materiaal te wachten.